

ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ

ο πλοηγός του αρχαίου ναυτικού

Με το όνομα «Περίπλους» οι αρχαίοι χαρακτήριζαν τη συλλογή ναυτικών οδηγιών που χρησιμοποιούσαν οι ναυτικοί καθώς «περιπλέανε» τις ακτές. Αν σκεφθούμε πως η ναυσιπλοία στην αρχαία εποχή περιοριζόταν σε ταξίδια σχεδόν πάντοτε κοντά στη στεριά, μπορούμε να φαντασθούμε πόση αξία είχαν για τον αρχαίο εκείνο ναυτικό και πόσο πολύτιμα θα έπρεπε να θεωρούνται βιβλία αυτού του είδους. Δυστυχώς, απ' τους πολλούς «Περίπλους» που φαίνεται να κυκλοφορούσαν, πολλοί λίγοι διασώθηκαν ολόκληροι κι από άλλους μόνο αποσπάσματα, αρκετά όμως για να μας δώσουν μια καθαρή εικόνα για τις ναυτιλιακές γνώσεις των αρχαίων. Μια ακόμη σπουδαία προσφορά των «Περίπλων» είναι πως αν τους συνδέσουμε με βυζαντινούς παρόμοιους και τους μεταγενέστερους «Πορτολάνους», μπορούμε να δούμε καθαρά την αδιάσπαστη ναυτική πορεία του έθνους μας μέσα στους αιώνες και τη συνεχή επαφή του Έλληνα με τα θαλάσσια έργα.

Α.Ι. Τζαμτζής

Πλοίαρχος Εμπορικού Ναυτικού Ε.Ν.

Αν ρωτήσουμε ένα σημερινό ναυτίλο τι χρειάζεται για να ταξιδέψει το καράβι του, θα μας απαντήσει πως πρέπει απαραίτητα να έχει ένα ναυτικό χάρτη για να χαράξει την πορεία και να βρει την απόσταση, μια πιξίδα για να κυβερνάει, και ορισμένα άλλα εργαλεία για να προσδιορίσει τη θέση του караβιού στη διάρκεια του ταξιδιού. Η λέξη «πρέπει» προδίδει πόσο εξαρτημένος είναι ο σύγχρονος ναυτίλος απ' τα εργαλεία που έχει σήμερα στα χέρια του και ειδικότερα απ' το ναυτικό χάρτη. Πότε όμως πρωτοφάνηκε το βασικό αυτό βοήθημα του ναυτίλου; Φαίνεται πως οι αρχαίοι ναυτικοί χρησιμοποιούσαν κάποιο είδος παράκτιου τουλάχιστον χάρτη. Το συμπέρασμα αυτό έρχονται να το ενισχύσουν και οι ναυτιλιακές οδηγίες που περιεγράφηκαν και που φαίνεται ότι συνόδευαν τους ναυτικούς χάρτες, ή ακόμα, θα μπορούσαμε να πούμε, τους συμπλήρωσαν.

Τα βιβλία αυτά, οι «περίπλοι», όπως ονομάζονταν, σκοπό είχαν να βοηθήσουν το ναυτικό για να ταξιδεύει κοντά στις ακτές και να μπαίνει σε δύσκολα λιμάνια. Περιγράφανε πού βρίσκονταν οι ξέρες και οι μπαγιοί και ποια ήταν τα χαρακτηριστικά σημεία της ακτής όπου ο ναυτικός θα μπορούσε να οδηγηθεί με ασφάλεια στον προορισμό του. Ο χάρτης μπορεί να ήταν ένα παράρτημα του βιβλίου αυτού, που προήλθε από την ανάγκη για μια περισσότερα κατα-

νοητή παράσταση των ναυτιλιακών κινδύνων κι ακόμα από την ανεπάρκεια της γλώσσας να περιγράψει τις διάφορες καταστάσεις που μπορούσε ο ναυτίλος να συναντήσει καθώς ακτοπλοούσε. Ο παράκτιος αυτός χάρτης, λοιπόν, θα ήταν μια ζωγραφισμένη περιγραφή της ακτής βασιζόμενη στην πείρα που είχαν αποκτήσει οι ναυτίλοι για τις τοπικές καταστάσεις καθώς ταξίδευαν απ' τον ένα τόπο στον άλλο.

Τώρα ποιο απ' τα δύο πρωτοφάνηκε στην ιστορία, οι χάρτες ή οι πλοηγοί, είναι θέμα ανοιχτό για συζήτηση. Το πιο παλιό σύγγραμμα του είδους αυτού, που περιγράφηκε κι έφτασε ως εμάς, είναι ένα με τον τίτλο: «Σκύλακος Καρνανδώνος περίπλους της θαλάσσης της οικουμένης Εύρώπης και Άσίας και Λιβύης, και όσα και όποια έβνη έκαστα, έξης και χώραι και λιμένες και ποταμοί, και όσα μήκη των πλών και αι νήσοι αι έπτά αι οικουόμεναι, καθ' έκαστην κείται της ήπειρου». Το έργο αποδίδεται στον Σκύλακα τον Καρνανδέα τον νεότερο και φαίνεται να γράφτηκε στα μέσα του τέτατου προ Χριστού αιώνα. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι είναι πιο παλιό από τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου, μια και δεν αναφέρει καμιά πόλη από κείνες που ίδρυσε ο Μακεδόνος στρατηλάτης.

Εξάλλου αναφέρει για την αθηναϊκή αποικία της Νεαπόλεως (Καβάλα), που ιδρύθηκε το 360 π.Χ., και την Όλυνθο, που καταστρά-

φηκε το 347 π.Χ., πως υπήρχαν. Συνεπώς η συγγραφή του «περίπλου» αυτού πέφτει στα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ.

Φαίνεται όμως να υπήρχε και άλλος Σκύλαξ, πιο παλιός, που έκανε ένα ερευνητικό ταξίδι γύρω στα 500 π.Χ. για λογαριασμό του Δαρείου, για τον οποίο ο Ηρόδοτος γράφει: «Της Ασίας τα περισσότερα μέρη τα ανακάλυψε ο Δαρείος, που ήθελε να μάθει πού χύνεται ο Ινδός ποταμός, που είναι ο δεύτερος ποταμός που έχει κροκοδείλους, γι' αυτό έστειλε με καράβια κι άλλους ανθρώπους, που πίστευε πως θα του πουν την αλήθεια, κι ανάμεσα σ' αυτούς τον Σκύλακα τον Καρνανδέα» (Δ' 44). Το έργο του Σκύλακα τον νεότερου δεν είναι τίποτε άλλο από ένας πλοηγός της Μεσογείου, παρόμοιος με τους σύγχρονους περιγραφικούς πλοηγούς που κυκλοφορούν για χρήση των ναυτικών όλου του κόσμου. Η γλώσσα του είναι απλή και οι περιγραφές του, αν και σύντομες, χωρίς αμφιβολία θα ήταν πολύ διαφωτιστικές για κάθε πολίτη ναυτικό των αρχαίων χρόνων, που βασιζόταν στη διαίθησή του για να ταξιδέψει. Δεν δίνουνται διοπτεύσεις παρά μονάχα αποστάσεις ανάμεσα στα λιμάνια, κι αυτές σε μέρες ταξιδιού.

Ένας δεύτερος πλοηγός των αρχαίων χρόνων, που χρονολογήθηκε τον τρίτο μ.Χ. αιώνα, έχει τον τίτλο: «Σταδισμός της Μεγάλης Θαλάσσης», δηλαδή της Μεσογείου και της Μαύρης θάλα-

σας. Απ' το ντοκουμέντο αυτό περιγράφηκαν μονάχα αποστάματα για ένα μέρος από τις ακτές της Αφρικής και οι περίπλοι της Κρήτης και της Κύπρου. Είναι ένας καθαρά ακτοπλοϊκός πλοηγός, γραμμένος για να χρησιμοποιηθεί μαζί με χάρτη, και μπορεί να διαβαστεί ακόμα και σήμερα τόσο καλά, όσο κι ένας σύγχρονος.

Παρουσιάζει μια σοβαρή βελτίωση ως προς εκείνον του Σκύλακα: οι αποστάσεις εδώ δίνονται σε στάδια (απ' όπου και ο τίτλος του) και όχι σε μέρες ταξιδιού. Στην εισαγωγή του ο ανώνυμος συγγραφέας, ανάμεσα στ' άλλα, λέει πως θα δώσει πολλές αποστάσεις, που χωρίζουν την Ευρώπη από την Ασία, ότι θα παρουσιάσει αποστάσεις ανάμεσα στα κυριότερα νησιά και τις σχέσεις τους με τις μεγάλες στεριές, πόσα είναι, κι ακόμα το μέγεθός τους. Θα περιγράψει πώς φαίνονταν στον ναυτιλλόμενο και με ποιους καιρούς θα μπορούσε να τα πλησιάσει κανένας με σιγουριά. Οι περιγραφές στους «Σταδιασμούς» είναι σύντομες κι εύστοχες και σχεδόν πάντοτε υπάρχει μια πληροφορία αν υπάρχει ή όχι νερό.

Σ' έναν άλλο τύπο πλοηγού φαίνεται να ανήκει ο «Περίπλους της Έρυθρας Θάλασσας», που γράφτηκε από έναν Έλληνα της Αιγύπτου γύρω στα 60-90 μ.Χ. Δεν ξέρουμε τ' όνομα του συγγραφέα, στενύεται όμως ότι θα ήταν κάποιος έμπορος απ' τη Βερενίκη, το αγωγιακό λιμάνι στην Ερυθρά θάλασσα, και που είχε ταξιδέψει στον Ινδικό για πολλά χρόνια. Ο πλοηγός αυτός φαίνεται να προορίζονταν όχι για τον κυβερνήτη ή τον πλοηγό του караβιού, αλλά για τον έμπορο-πλοιοκτήτη, που συνήθως ταξίδευε σαν πλοίαρχος (ναύκληρος) στο εμπόριο κινόου. Παρόλο που σ' αυτόν ανήκει η απόφαση εξουσία του σκάφους, δεν ήταν αναγκαία η συνήθως επαγγελματίας ναυτικός, και ο κώδικας της ναυτικής νομοθεσίας της εποχής του καθόριζε πως, όταν έπρεπε να πάρει σοβαρές αποφάσεις για το ταξίδι, ο ναύκληρος έπρεπε να συμβουλευθεί τους αξιωματικούς του πλοίου ή κι ολόκληρο το πλήρωμα και οι αποφάσεις παίρνονταν με βάση την πλειοψηφία: «ο, τι δέ εάν γενήται

ψήφω ποιήτωσαν», όριζε ο ναυτικός νόμος των Ροδίων.

Ήταν, λοιπόν, απαραίτητο ο πλοιοκτήτης να έχει μία γενική γνώση των ναυτιλιακών καταστάσεων που επικρατούσαν, των ανέμων, του καιρού, των αποστάσεων, και να ξέρει για τους κινδύνους που επικρατούσαν στο ταξίδι που είχε να κάνει.

Ήταν ακόμη ανάγκη να ξέρει κάτι για τους ντόπιους λαούς και τις πολιτικές καταστάσεις που επικρατούσαν εκεί, ή τα εμπόρευματα που ζητούσαν οι ντόπιοι και τ' αγαθά που διαθέτανε για εξαγωγή στα λιμάνια που θα πήγαινε.

Ένας άλλος πλοηγός που περιώθηκε αποδίδεται στον Αρριανό, που, ως τοπάρχης της Καπαδοκίας (131-137 μ.Χ.), επεχείρησε για στρατιωτικούς λόγους τον περίπλου του Εύξεινου Πόντου (131-132 μ.Χ.) και έγραψε τις οδηγίες του ταξιδιού σε μορφή επιστολής στον αυτοκράτορα Αδριανό. Έχει τον τίτλο «Ανωνύμου (Άρριανού ως φέρεται) Περίπλους Εύξεινου Πόντου. Έκατέρων τών Ήπειρών τών τε παρά τήν Άσίαν τών τε παρά τήν Εύρώπην τόπων, ούτως Βιβυίνιας τής πρός τῷ Πόντῳ περίπλους. Παφλαγονίας περίπλους» Πόντων τῶν δύο περίπλους: τῶν ἐν τῇ Εύρώπῃ μερῶν τοῦ Πόντου περίπλους».

Ο Ρωμαίος γεωρσοισαστής Ρούφος Φέστος Αβηνός (4ος αιώνας μ.Χ.), εκτός από τη μετάφραση του Διογενίου του Περιηγητού, έγραψε σε λατινικούς στίχους το βιβλίο «Ora maritima» (Θαλασσινή ακτή). Το σωζόμενο τμήμα του έργου (περίπου 700 στίχοι) περιγράφει την ακτή από τη Μασσαλία ως τα Γάδαιρα (Κάδιξ).

Την εποχή εκείνη οι ρωμαϊκές δυνάμεις και οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι έμποροι είχαν επεκτείνει τις δραστηριότητές τους σε άγνωστες πριν περιοχές. Ο Μαρκιανός από την Ηράκλεια του Πόντου (περ. 400 μ.Χ.) έγραψε ελληνικά τον «Περίπλου τής Έξω Θαλάσσης» σε δύο βιβλία. Η περιγραφή για μερικές περιοχές είναι αποσπασματική ή χαμένη. Η «Έξω θάλασσα» είναι ό, τι πιο παλιά αποκαλούσαν «Ωκεανός» και το έργο του Μαρκιανού μας δίνει περισσότερα από μια απλή περιγραφή.

Αναφέρει ανάμεσα στις πηγές του

τη «Γεωγραφία του θειοτάτου και σοφωτάτου Πτολεμαίου» καθώς και του «Πρωταγόρα των σταδίων αναμετρήσεως».

Το πρώτο βιβλίο καλύπτει την Ανατολή, ενώ το δεύτερο τη Δύση. Ο συγγραφέας εδώ δίνει περισσότερη επιστημονική βάση στις μετρήσεις απ' ό, τι οι άλλοι περίπλοι. Οι αποστάσεις δίνονται σε στάδια. Για την Ευρώπη αναφέρονται δύο αριθμοί που δίνουν τη μέγιστη και την ελάχιστη απόσταση. Οι προηγούμενοι συγγραφείς, αναφέρει, έδωσαν γενικά έναν αριθμό, σαν οι αποστάσεις που διανύονται στη θάλασσα να μπορούν να μετρηθούν με σχοινί (ώσπερ σχοινίω διαμετρημένης τής θαλάσσης, παρ. 2).

Ο Μαρκιανός προειδοποιεί τους αναγνώστες του για τις λαθεμένες θαλάσσιες μετρήσεις και γράφει: «Πιστεύω ότι δεν είναι εύκολο να καθορίσει κανένας με ακρίβεια τον αριθμό των σταδίων σε κάθε περιοχή της θάλασσας. Αν η ακτή είναι ευθεία και δεν έχει κόλπους και ακρωτήρια, δεν υπάρχει πρόβλημα στον υπολογισμό τών αποστάσεων, αν όμως είναι γεμάτη όρμους και προεχοχές, είναι αδύνατο να είναι κανένας ακριβής. Κανένας δεν προχωρεί στη θάλασσα με τον ίδιο τρόπο που ταξιδεύει σε στρατιωτικό δρόμο.

Ας πάρουμε για παράδειγμα έναν κόλπο που η κυκλική ακτή μετρείται σε 100 στάδια. Εκείνος που ταξιδεύει κοντά στην ακτή θα καλύψει λιγότερα στάδια από εκείνον που περπατάει στην Ήρα, χωρίς βέβαια μεγάλη διαφορά, αλλά η διαφορά θα αυξάνεται όσο πλέει σε μικρότερα τόξα του κύκλου» («οσάκις ἄν βραχυτέρον περιήγοι τὸν περίπλου τὸν κύκλου», παρ. 2). Ο ίδιος έγραψε τον περίπλου με τον τίτλο: «Ἐπιτομή τῆς ἐντὸς θαλάσσης περιήπου ἢν ἔγραψαν ἐν τρισὶ βιβλίοις Μένιππος Περγαμῆνός». Καθώς και το βιβλίο «Ἐνδεκα τῆς Ἄρτεμιδώρου τοῦ Ἐφεσίου Γεωγραφίας βιβλίων ἐπιτομή». Για τη χρονολόγηση του περίπλου «τῆς ἐντὸς θαλάσσης» του Μενίππου του Περγαμηνοῦ ἔχουμε ἐν γράμμα το Κριναγόρα εκ Μυτιλήνης, που επισκέφθηκε τῆς Ρώμῃ το 25 π.Χ. και που αναφέρει: «Ἐτοιμάζομαι για ἐνα θαλασσινό ταξίδι στην Ἰταλία, να

δω τους φίλους που δεν τους επικέφεθα για πολύ καιρό. Χρειάζομαι έναν "περίπλου" να με οδηγήσει στα νησιά των Κυκλάδων και την αρχαία Σχέρια. Αγαπητέ Μένιπτε, συ ξέρεις όλη τη γεωγραφία και έχεις γράψει ένα ταξίδι γεμάτο γνώση, παρακαλώ βοήθησέ με με το βιβλίο σου».

Στους «περίπλους» μπορούμε να κατατάξουμε και τα έργα του Αγαθαρχίδα, που έζησε γύρω στο 160 π.Χ. Από τα 10 βιβλία περί Ασίας, τα 49 περί Ευρώπης και τα 5 περί Ερυθράς θαλάσσης σώζονται μόλις τμήματα του τελευταίου. Επίσης του Διονυσίου του Περιηγητού ο «Ανάπλους του Θρακικού Βοσπόρου» με ελληνική εισαγωγή και λατινικό κείμενο. Τέλος αξίζει να αναφέρουμε τον σε ελληνική μετάφραση περίπλου που περιώθησε με τον τίτλο: «Αννωνος Καρχηδονίων Βασιλέως Περίπλους των υπέρ τῆς Ἡρακλείους στήλας Λιβυκῶν τῆς Γῆς μερῶν».

Ένας τριήραρχος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο Ανδροσθένης ο Θάσιος, έγραψε «Περίπλου» του Περσικού Κόλπου, που δεν διασώθηκε. Ο Θεόφραστος μας δίνει γι' αυτόν πολλές πληροφορίες που αφορούν τη χλωρίδα και την πανίδα της περιοχής και ο Στράβων λέγει πως υπολόγισε την αραβική ακτή σε 10.000 στάδια και πως έκανε το ταξίδι και μόνος του και με τον Νέαρχο το 325 π.Χ.

Ένας άλλος χαμένος περίπλους είναι εκείνος του Πυθέα του Μασσαλιώτη, που το 340-330 π.Χ. έκανε το ταξίδι απ' τη Μασσαλία στη Βόρεια Ευρώπη και έφθασε ως την «Απώτατη Θούλη» και τα του ταξιδιού του τα περιέγραψε σε βιβλίο με τον τίτλο «Γῆς περίοδος ἢ τὰ περί Ὀκεανού», του οποίου όμως ελάχιστα αποσπάσματα έχουν διασωθεί από τον Στράβωνα, τον Πλίνιο και τον Ίππαρχο.

Χαρακτηριστικό είναι πως για τους αρχαίους τόσο οι «περίπλοι» όσο και οι «σταδισμοί» δεν αποτελούσαν γεωγραφικά συγγράμματα, όπως φαίνεται από μια φράση του Μαρκιανού του Ηρακλειώτη για τον Αρτεμίδωρο τον Εφέσιο, που έγραψε έναν «περίπλου» της «καθ' ἡμᾶς τυγχανούσης θαλάσσης», δηλαδή της Μεσογείου, και που κατὰ τον Μαρ-

κιανό «τῆς ἀκριβοῦς γεωγραφίας λείπεται», δηλαδή «υστερεί σε γεωγραφική ακρίβεια», παρόλο που τον δέχεται «ὡς σαφέστατον καὶ ἀκριβέστατον περίπλου τῆς καθ' ἡμᾶς ἀναγράψαι θαλάσσης», δηλαδή «έγραψε σαφέστατο και ακριβέστατο περίπλου της δικής μας θάλασσας».

Φαίνεται πως στην εποχή του Μαρκιανού του Ηρακλειώτη, που αναφέραμε παραπάνω (450-500 μ.Χ.), κυκλοφορούσαν πολλοί περίπλοι, όπως προκύπτει από το παρακάτω απόσπασμα του προοιμίου του βιβλίου του με τον τίτλο: «Μαρκιανού Ἡρακλειώτου τῶν Ἐνδοκα τῆς Ἀρτεμίδωρου τοῦ Ἐφέσιου Γεωγραφίας βιβλίων ἐπιτομή», που αναφέραμε παραπάνω: «Γράφω δε αὐτά, ἀφοῦ διάβασα μεν πολλοὺς περίπλους καὶ κατανόησα πολὺ χρόνον γιὰ να τους μάθω. Εἶναι ἀνάγκη, λοιπόν, να συγκρίνωμε τα ὅσα γράφθηκαν ἀπ' τους μορφωμένους, ἔτσι που οὔτε πρόχειρα να πιστεύομε ὅσα λένε οὔτε να ἀμφιβάλλομε γιὰ τὴν γνώμην ἐκείνων που κατέβησαν κάποια φροντίδα. Αὐτοὺς τους τελευταίους θα προσέξομε περισσότερο.

«Εκείνοι που φαίνεται να εξετάσανε προσεκτικὰ τὰ πράγματα εἶναι ο Ἱπποσθένης ο Ρόδιος, που ἦταν ἀρχικυβερνήτης (ναύαρχος) τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β', καὶ ὕστερα ἀπὸ κείνον ο Ερατοσθένης, που οἱ διευθυντεῖς του Μουσείου στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸν ὠνόμασαν Βῆτα, καὶ ἀκόμα ο Πυθέας ο Μασσαλιώτης, ο Ἰσίδωρος ο Χαρακηνὸς καὶ ο Σώσανδρος, ο καπετάνιος που περιέγραψε τὴν Ἰνδία, ο Σίμιος, που ἔγραψε τὸν περίπλου τῆς οἰκουμένης, καὶ ἀκόμα ο Ἀπελλάς ο Κυρηναίος, ο Εὐθυμένης ο Μασσαλιώτης, ο Φίλεας ο Αθηναίος, ο Ανδροσθένης ο Θάσιος, ο Κλέων ο Σικελιώτης, ο Εὐδόξος ο Ρόδιος καὶ Ὁννων ο Καρχηδόνιος, που ἔγραψαν ἄλλοι γιὰ ορισμένες περιοχές, ἄλλοι γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ θάλασσα (Μεσόγειο) καὶ ἄλλοι γιὰ τὴν ἔξω θάλασσα (Ὀκεανό).

«Ἀκόμα ο Σκύλαξ ο Καρυανδεὺς καὶ ο Βωθθαίος, που καθέναν ἐξ᾽ ἑχωριστὰ ἔγραψαν τὶς ἀποστάσεις σε ἡμερησίους δρόμους καὶ ὄχι σε στάδια. Εἶναι βέβαια καὶ ἄλλοι πολλοί, που θεωρῶ περιττὸ να τους ἀναφέρω.

«Μετά, λοιπόν, ἀπ' αὐτοὺς ἔρχεται ο Ἀρτεμίδωρος ο Εφέσιος, ο γεωγράφος, καὶ ο Στράβων, που κι οἱ δύο συντάξανε γεωγραφία καὶ περίπλου, μαζί καὶ ο Μένιππος ἀπὸ τὴν Πέργαμο, που ἔγραψε δὶ ἄ ἰ ἰ λ ο υ ς, καὶ φαίνεται να εἶναι οἱ ἀκριβέστεροι ἀπ' ὅσους ἀναφέραμε παραπάνω» (παρ. 2). Εἰδὼ ἀξίζει να παρατηρήσομε πως οἱ «διάπλοι» τοῦ Μένιππου ἀσφαλῶς ἀποτελοῦν τὸν πρόγονο του «Ocean Passages for the World», που τόσο πολὺ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τους σημερινούς ναυτικούς.

Βιβλιογραφία

1. Brown L.A., The story of maps, 1944.
2. Crone G.R., Maps and Mapmakers, London 1953.
3. Dilke O.A.N., Greek and Roman Maps, 1985.
4. Φωτεινὸς Ν.Γ., Ναυτικά, Αθήνα 1955.
5. Hapgood C.H., Maps of the Ancient Sea Kings, N. York 1974.
6. Hundingford G.W.B., The Periplus of the Erythraean Sea, London 1980.
7. Hyde W.W., Ancient Greek Mariners, N. York 1947.
8. Koster A., Das Antike Seewesen, Berlin 1923.
9. Λουκουτῆ Σ. Ἐπι ἀρχαιοτάτου τινὸς ἰατρικοῦ Ναυτικῆς Ἐπ., τ. XXXV, τεύχος 163, Ατρ. 1938, σσ. 207-222.
10. Mullerius C., Geographi Graeci Minores, Paris 1822.
11. Murphi S.J., Rufus Festus Avienus, Ora Maritima, Chicago 1977.
12. Nordenskiöld A.E.: Periplus. Stockholm 1897.
13. Oikonomides A.N., Hanno: The Carthaginian Periplus, Chicago 1988.
14. Taylor E.G.R., The Haven Finding Art, London 1956.
15. Σπυλιγγὴ τῶν ἐν ἐπιτομῇ τοῖς πάλαι γεωγραφηθέντων κλπ., τόμ. α', Βιέννη ΑΩΖ.

«Περίπλους», the Navigator of Antiquity

A. Tzamtzis

The compilation of navigation instructions, was called by the ancient Greeks «περίπλους» (= circum-navigation) and was used by sailors while they were sailing along the coast.

Unfortunately, only a few from these navigation guides have been preserved. The «περίπλους» books, combined with similar-Byzantine guides and the later «πορτολόνο» prove the continuous nautical tradition of our nation throughout the centuries.